

Čtvrtá kapitola

STRATEGIE ZVLÁDÁNÍ NEROVNOSTÍ IMIGRANTY ŽIJÍCIMI V ČESKÉ REPUBLICE

Blanka Tollarová a Petra Klvačová

Cílem této kapitoly je ukázat na příkladech výpovědí imigrantů, kteří žijí dlouhodobě v České republice s úmyslem usadit se zde natrvalo, jak se vypořádávají se svým nerovným postavením v naší společnosti. Zároveň chceme ukázat, že strategie, jichž při tom využívají, ve svých důsledcích paradoxně nevedou k postupnému eliminování nerovností mezi imigranty a většinovou společností, ale spíše k jejich reprodukování a někdy i posilování. Navzdory tomu, že si mnozí imigranti jsou svého druhořadého statusu vědomi a nepochybně s ním spokojeni, svým jednáním často bezděčně přispívají k jeho reprodukci a podléjí se na udržování (sebe)obrazu či představy imigranta jako cizince,²⁹ jako někoho, kdo je

29 V textu používáme dva pojmy: imigrant a cizinec. České právo zná pouze pojem cizinec (zákon o pobytu cizinců), jenž má ovšem tradiční sociologický význam zdůrazňující odlišnost, cizost a jinakost. Pro akademickou debatu o začleňování osob přichozích z jiných států a o jejich postavení v hostitelské společnosti považujeme za vhodnější používat pojem imigrant. Je to pojem neutrální, navíc standardně používaný jak v akademické literatuře, tak v politické debatě například anglosaského světa. Je pro nás ovšem obtížné důsledně dodržet toto rozdělení,

odlišný, nenormální, méněcenný a právem oddělený od většinové společnosti.

Nejprve je třeba vyjasnit, co vlastně míníme nerovným postavením imigrantů. Položíme-li si obecnou otázku, zda vůbec jsou imigranti, kteří přicházejí pracovat a žít do České republiky, nějak znevýhodněni vůči příslušníkům většinové společnosti, zda jsou vůči nim v nerovném postavení, odpověď chť nechtě musí znít ano. Pobyt občanů jiného státu na českém území upravuje zvláštní zákon,³⁰ který některé podmínky života imigrantů v ČR výrazně strukturuje a odlišuje je od podmínek občanů ČR. Imigranti mají zpravidla ztížený přístup k celé řadě zaopatření a oprávnění, která jsou českým občanům vcelku běžně dostupná (například v oblasti zdravotní péče, sociální podpory, bankovních služeb a podobně), a naopak mají řadu povinností, které běžní občané nemají (získat povolení k pobytu, dokládat finanční hotovost nebo žádat o různá další povolení a obstarávat k tomu řadu dokladů). Zákon také rozlišuje různé skupiny imigrantů především podle země původu a důvodu jejich příchodu, pro které pak platí různá pravidla, což vede k hierarchické diferenciaci imigrantů žijících u nás. Největší rozdíl je mezi trvalým a dlouhodobým pobytem: držitelé trvalého pobytu mají jistotu pobytu a jejich práva a možnosti využívají různé instituce a nástroje české společnosti jsou nejbližší právům občanů ČR. Držitelé krátkodobých víz nebo povolení k dlouhodobému pobytu mají především více povinností.

protože pojem cizinec se dosud v české debatě často užívá ve významu pojmu imigrant a čini tak i respondenti, mimo jiné také proto, že zákon o pobytu cizinců je do takto pojmenované kategorie zařadil a oni se jako „cizinci“ vidí.

30 Zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

Hovoříme-li o zákonných podmínkách postavení imigrantů v české společnosti, je třeba uvést i politický koncept integrace cizinců, který se Česká republika pokouší uvést do života. Smyslem tohoto konceptu je, obecně řečeno, umožnit začlenění imigrantů do hostitelské společnosti jako jejích akceptovaných a rovnoprávných členů. Zatím jde spíše o politický program než o prakticky prosazovaný nebo dokonce řízený společenský proces. Právě možnost vyrovnávání nerovného postavení cizinců jakožto součást integrace nás vedla k výběru imigrantů jako jedné ze zkoumaných skupin v rámci našeho výzkumu.

Důležitou roli v tom, jakého postavení imigranti v české společnosti dosáhnou, hrají pochopitelně i jiné okolnosti než ty, které vymezují zákony. Významný vliv mají jejich různé atributy počínaje věkem, pohlavím, vzděláním, ovládnutím češtiny, rodinnou situací, etnicitou/rasou a konče ekonomickou situací. Mnohé výzkumy imigrantů a migrace s tímto proměnnými operují a snaží se popsat jejich vzájemné souvislosti (zkoumají např. Vietnamce [Brouček 2003] nebo Ukrajince [Nekorják 2006] nebo například určité sociální situace, jako je nelegální postavení [Topinka 2006] nebo postavení na trhu práce [Grygar, Čaněk, Černík 2006; Tollarová, Stehlková a kol. 2006]). Ve všech pracích tohoto typu se sice problém znevýhodnění či nerovného postavení migrantů a jeho průvodních znaků, příčin a důsledků objevuje, většinou však jde jen o zmínku či o jeden z mnoha závěrů. Pouze zpráva J. Grygara, M. Čaněka a J. Černíka přináší více, a to argumentovanou hypotézu o rasově definované hierarchii různých kategorií migrantů, která je navíc podporována silnou segmentací trhu práce [Grygar, Čaněk, Černík 2006: 17].

Náš cíl je jiný. Nechceme objektivně – zvnějšku – popsat určitou skupinu imigrantů, ale snažíme se analyzovat jejich zne-

výhodnění a nerovné postavení tak, jak je oni sami prezentují (dokumentují a performují). Způsob, jakým imigranti zobrazují sebe sama, chápeme jako obecný fenomén, který lze pozorovat v různých fázích procesu jejich začleňování do naší společnosti a v různých situacích, v nichž se ocitají. Snažíme se, řečeno slovy Scotta R. Harris, porozumět tomu, které situace považují za projev rovnosti či nerovnosti a jak tuto rovnost či nerovnost sami definují. S. R. Harris chápe nerovnost jako sociálně konstruovaný jev [Harris 2000: 371] a navrhuje zkoumat „interpretativní praktiky, které činí rovnost skutečnou“ [Harris 2000: 373]. V návaznosti na takové pojetí ne/rovnosti jsme hledali odpovědi na následující otázky. Definují vůbec cizinci svoji situaci jako znevýhodnění a nerovné postavení, a pokud ano, jak a vůči komu? O jakých nerovnostech hovoří a jak je chápou? Považují je za nutnou součást svého postavení cizince v hostitelské společnosti? Vnímají je jako nesprávné, nespravedlivé? Mění se jejich postoje v průběhu času? Pokud ano, jak?

V rámci projektu jsme postupně provedly a analyzovaly pět skupinových a 13 individuálních rozhovorů s celkem 50 imigranty dlouhodobě žijícími v ČR. Vybraly jsme respondenty a respondentky ze zemí, jejichž ekonomická, politická a sociální situace je obecně vnímána jako horší než situace v České republice, a snažily jsme se dosáhnout co největší heterogenity vzorku dotazovaných.³¹ Díky této různorodosti můžeme uká-

31 27 respondentů pocházelo ze zemí bývalého SSSR (Rusko, Ukrajina, Bělorusko, Arménie, Moldavsko), 12 z Bulharska, Srbska, Bosny a Hercegoviny, tři z Číny a Mongolska, tři z Afriky a pět z arabských zemí (Syrie, Palestina, Tunisko). V případě pěti respondentů může hrát roli při kontaktu s majoritou jejich odlišný vzhled, ostatní se rasově ani jinak fyziognomicky od české společnosti výrazně neliší. Vypravěči se odlišovali také dalšími charakteristikami – například věkem (zhruba 25 až

zat, že potíže, s nimiž se imigranti v české společnosti potýkají, a způsob jejich zvládání jsou do značné míry univerzální a více než na jejich individuálních a kolektivních charakteristikách závisí na přístupu většinové společnosti k cizincům obecně a na vzájemném uplatňování autostereotypů i heterostereotypů.

Na základě analýzy skupinových rozhovorů, z nichž pocházejí i některé úryvky citované v této kapitole, jsme identifikovaly a popsaly různá „pole nerovnosti“ – situace, které se ve vyprávěních respondentů opakují a v nichž dávají najevu, že s nimi bylo zacházeno nerovným nebo neuctivým způsobem, že se cítili jako „cizinci“, tedy jako někdo, kdo „sem nepatří“ (srov. [Klvačová 2006b; Tollarová 2006]). K těmto polím potenciální nerovnosti patří veškeré situace, které souvisejí se zaměstnáním a bydlením (jejich hledání, udržování, změna, pozbytí) a také se získáváním a udržováním legálního statusu cizince žijícího v České republice (opatrování nezbytných dokumentů, jednání s úřady, především s cizineckou policií). Za samostatné pole nerovnosti lze považovat i běžné každodenní situace, v nichž hraje roli migrantův zevnějšek, chování, schopnost dorozumět se v obchodě, na ulici, v dopravním prostředku atd.

Na tomto základě jsme se v individuálních polostrukturovaných biografických rozhovorech³² o jejich zkušenostech s při-

55 let), delkou pobytu v ČR (přibližně 5 až 15 let, v jednom případě více než 20), vzděláním, rodinným stavem, tím, zda zde žijí sami nebo s rodinou, charakterem zdejšího pracovního uplatnění (podnikání versus kvalifikované či nekvalifikované zaměstnání), typem bydlení (vlastní versus pronajaté) a tak dále. Rozdílly byly pátrné jak v současně ekonomické situaci, jak ji respondenti popisovali, tak i v subjektivně vnímaném sociálním statusu každého z nich.

32 Rozhovory jsme provedly s devíti ženami a čtyřmi muži. Trvaly v rozmezí od jedné do dvou hodin a většina z nich se uskutečnila někde

chodem do ČR a životem zde sousředily na to, jaký podávají vypravěči obraz sebe sama v hostitelské společnosti (a jakými prostředky), jak vysvětlují potíže a problémy, které zakusili, a vůči komu se vymezují, kdo jsou pro ně ONI (různé kategorie příslušníků majority, skupiny ostatních migrantů nebo kategorie vlastních krajanů). Teoretická východiska i shromážděné údaje zaměřily naši pozornost k nerovnosti jako vztahu a jako výsledku nejrůznějších interakcí. Zajímalo nás, jak respondenti popisují své pozice, a tedy svůj (aktivně budovaný i připsaný) vztah vůči jiným skupinám. V této interpretační aktivitě hraje velkou roli individuální i kategoriální porozumění očekávaním vůči sobě ze strany různých aktérů, zejména ze strany zástupců majority. Postupně jsme se také stále více věnovaly vnořujícímu se tématu vyrovnávání se s nerovnostmi.

Způsob zvládnutí nerovného postavení jsme identifikovaly na základě tří typů výpovědí: 1. otevřené popisy vlastních reakcí na asymetrické či konfliktní situace; 2. sebeumístování respondentů, kdy srovnávali svou pozici s jinými lidmi nebo s více či méně jasně formulovaným ideálem; 3. prezentace sebe sama jako úspěšného člověka.³³

Následující text je členěn do tří částí. Nejprve se věnujeme představě o legitimitě nenormálnosti cizince, kterou imigranti

na neutrální půdě – v kavárně nebo restauraci. Zpravidla se jednalo o rozhovory mezi čtyřma očima, pouze v jednom případě byla rozhovor aktivně přítomna manželka jednoho z vypravěčů. Každý rozhovor byl nahrán na diktafon a následně podrobně přepsán. Kontakt na respondenty byl získán na zakázku prostřednictvím externí agentury, takže se ani v jednom případě nejednalo o osoby, se kterými bychom se osobně znaly z dřívějšíka.

33 K tématu utváření příběhu úspěšné integrace viz též například [Klvačová 2006a].

sdlíjí s majoritou, a tomu, co vlastně majorita od imigrantů v jejich představách očekává (jaký by cizinec měl být). V druhé části se věnujeme problému vzájemného provázání ekonomických a symbolických nerovností. V třetí části rozebíráme vybrané strategie, jimiž cizinci zvládají svá znevýhodnění.

NEROVNOST JAKO NEDOSTATEK UZNÁNÍ: JE NORMÁLNÍ NEBÝT NORMÁLNÍ

Je významné být cizincem

Respondenti vnímají, že jsou kategoriálně zařazováni jako cizinci a že toto zařazování má vliv na jejich postavení ve společnosti. „Být cizincem“ považují za významnou součást své sociální identity. Ukazují na to výpovědi, kterými vyjadřují touhu být přijímáni jako „normální“. Normální je pro ně opakem odlišného, cizího, poutajícího zpravidla negativní pozornost, asymetrické a nevhodné (nerovné) postavení. Na druhé straně je ideálem většiny respondentů být přijímán(a) – i přes svou odlišnost – „normálně“, bez zvláštních ohledů, jako „každý jiný“, a to v zaměstnání, při hledání bytu i v běžných interakcích. Většinou však mají pocit, že majorita je spíše separuje a udržuje si svou oddělenou *imagined community*.³⁴

Na všechna témata spojená s odlišností, diskriminací či rasismem respondenti reagují velmi citlivě, z pohledu pozorovatele možná až přehnaně. Často vidí kořeny svého zne-

34 Pojem, který slouží k vyjádření vědomí skupinové souměřitelnosti, zejména jednotlivého národa, který je od dalších národů či skupin oddělen zřetelnou hranicí, jež je ovšem pouze představovaná, myšlená a vcelku dynamicky utvářená (Anderson 1983).

vyhodnění v rasismu či odmítání imigrantů, přestože důvod nerovnosti může spočívat v něčem jiném: v neslušnosti, sebestřednosti či prostě v bezohlednosti některých příslušníků majority. Zejména rasové nebo kulturně odlišní respondenti často interpretují některé vzorce chování vůči imigrantům jako typický projev rasismu, diskriminace či xenofobie. Lze říci, že zatímco Schutzův cizinec nedokáže určit, které z jeho zážitků v nové zemi jsou typické a které mimořádné [Schutz 1964], „naši cizinci“ si jsou typickým a kategoriálním postojem k imigrantům poměrně jisti: nepřijemnosti, které zažívají, jsou „typické“ reakce majority na cizince. Rasismus, negativní stereotypy, ghetta a představy o podivných praktikách cizinců jsou svého druhu kulturním repertoárem (podle M. Lamontové 2000), který imigranti používají, když vypráví o své konkrétní zkušenosti a interpretují své postavení v české společnosti.

Označení za cizince v konkrétní interakci má řadu negativních praktických důsledků (srov. [Klvačová 2006b; Tollarová 2006]). V dlouhodobějším horizontu navíc udržuje respondenty v přesvědčení, že v pozadí praktik, které vedou k jejich marginalizaci a znevýhodnění, stojí „cizinectví“ jako takové, a nikoli jejich konkrétní charakteristiky jako jednotlivců. Označení za cizince může být i také často bývá provázáno ponižováním a dalšími formami zneuznání. Jakmile například lidé zjistí, odkud imigrant pochází, kladou mu nejrůznější a v zásadě hloupé otázky. Ptají se například, jestli „tam“ mají také paneláky nebo jestli umějí číst latinkou. Podobné poznámky a otázky silně ovlivňují, či dokonce určují migračnítovo chápání vztahu mezi majoritou a imigranty. Takto, politově a postjovově, jsou zneuznání a hranice mezi nerovnými skupinami vlastně udržovány nejefektivněji.

Ačkoli jsou respondenti na své nevýhodné postavení velmi citliví, současně – a paradoxně – jsou schopni nenormální postavení cizinců, a to i svoje vlastní, ospravedlňovat (legitimizovat). Normalitu nerovnosti někteří zdůvodňují zcela racionálně. Zejména respondenti z bývalého SSSR projevovali pochopení negativních postojů k některým „rusky mluvícím“ (ukrajinskí gastarbeteři se tu na počátku 90. let chovali špatně, rvali se, pili, tak je teď lidi logicky nemají rádi) a od tud k obecnějšímu odmítnutí imigrantů. Někteří respondenti naznačili, že sami by ve své zemi možná také imigranty spíše odmítali, respektive by měli sklon nemít je moc rádi. Důležitá je právě cizost, odlišnost a možná i to, že domácí populace nerozumí jejich jazyku, což může působit dojmem, že tu jsou cizinci vlastně v převaze.

Anna: „Ale já se nedívám tím lidem, který třeba občas mají averzi k těm cizincům. Já se tomu opravdu nedívám, protože za prvé tady v Praze je to těžký, když tady je spousta turistů, a tak, tak je to takový docela i nepřijemný. Že slyšíte pořád cizí řeči a takový.“

Podobně je pro respondenty pochopitelný ekonomický a jazykový racionální argument, že stát disponuje jen omezenými ekonomickými zdroji, a je tudíž legitimní, když důchody, dávky, některé zaměstnanecké pozice apod. imigranti nemohou využívat. Chápu tedy, že opatření nebo nevýhoda nesměřuje na ně osobně. Taková odůvodnění také ukazují, jak je dělení na „našince“ a „cizince“ stále významné. Imigranti sami sebe považují za legitimně omezené, protože omezení ke statusu cizince zkrátka patří. Přestože mnohdy volají po rovnosti s ostatními (na základě zaměstnání či obecné lidskosti), jsou současně schopni nerovnosti chápat a legitimizovat je jako přirozené.

Na pozadí takto paradoxního přístupu ke svému postavení je pak třeba chápat i to, jakým způsobem se vyrovnávají se svým nevýhodným postavením.

Jaký má být cizinec

Významnou podobou nerovnosti je zneuznání, což můžeme sledovat na normách přijetí cizince, které respondenti předkládali jako explicitně formulované nebo implicitně předpokládané. Místo, které zaujmají v české společnosti, a aktivity, které vyvíjejí s cílem dosáhnout uznání, respondenti často prezentovali jako své reakce na očekávání ze strany majorit. Strategie, které respondenti používají, aby se vyrovnali s nevýhodným postavením, jsou tedy do značné míry reakcemi na to, jaká očekávání vůči sobě předpokládají. Tato očekávání uvádějí v kontextu ideálu normálního začlenění a touhy být přijímán normálně, jako normální člověk.³⁵

Jako primární normu svého přijetí a uznání vnímají cizinci dodržování zákonů, zejména v podobě legální ekonomické aktivity a legálního pobytu. Tyto požadavky jsou tradičně považovány za základ integrace [Joppke, Morawska 2003; Castles, Korac, Vasta, Vertovec 2002]. Velmi podobně očekávání se týká bezúhonnosti imigrantů, pokud jde o placení daní a povinných odvodů („plnit si všechny povinnosti“) a zároveň nevyužívání výhod sociálního státu. V tomto ohledu respondenti vnímají, že veřejnost je citlivá na to, aby na ně jako na cizince Česká republika nějakým způsobem nedoplácela. Za dodržení této normy však zřídka přichází „odměna“ v podobě usnad-

35 Očekávání vůči imigrantům, která respondenti prezentovali, jsou podobněji ilustrována v jednom z předchozích textů výzkumu [Tollarová 2007].

nění přijetí nebo alespoň podpory legálního zaměstnávání, které chápu jako zisk pro český sociální systém.

Z hlediska zkoumání nerovnosti je podstatný právě tento paradox, na který respondenti upozorňovali i u dalších očekávání vůči sobě: normy považují za obtížně splnitelné, někdy i nesplnitelné. Pokud jde o zaměstnání, uvádějí především administrativní bariéry a odmítání imigranty zaměstnávat.³⁶ O podobných problémech hovoří v souvislosti s vyřizováním dokladů k pobytu – at už jde o mnohokrát uváděné problémy a nejasnosti na cizinecké policii nebo o potíže plynoucí z potřeby sehnat různá povolení, což je finančně i časově velmi náročné. Zároveň hovořili o tom, že i když se snaží takové požadavky splnit nebo vše splnili, často zjistí, že se nakonec vždy najde ještě nějaká další norma či očekávání, jejíž nesplnění vede k jejich odmítnutí nebo k neúspěchu při vyřizování různých záležitostí. Tyto dodatečné normy jsou většinou pocitové a velmi situační, takže někteří imigranti nabývají dojmu, že je nikdy splnit nemohou. Příkladem takové situační normy je v zásadě mlhavý požadavek, aby na imigrantovi nebylo nic podivného, aby jednal „standardně“.

Mohamed: „Já jsem tady 36 let, ale teprve jsem dostal trvalý pobyt před třema lety. (...) těch 20 let po ukončení studia, já měl pobyt od ministerstva zahraničních věcí, protože jsem pracoval na zahraničních zastupitelstvích, ovšem ten důvod je neomluvitelný (...), a oni říkali: není možný, aby člověk, který tady žije 30 let, nebyl integrovan a neměl ani trvalý pobyt.“

Když si pan Mohammed, který pochází ze Středního východu, vyřizoval trvalý pobyt, zdála se policii doba jeho předchozho

36 K tomu více např. v [Analyza 2005; Grygar, Čaněk, Černík 2006; Tolarová 2006; Kvačáčová 2006b; Tolarová, Stehlíková a kol. 2006].

pobytu příliš dlouhá na to, aby ho ještě neměl vyřízen. To, že musel o trvalý pobyt žádat opakovaně, a dokonce vyhrožovat soudním řízením, považovali za nestandardní a bylo jim to podezřelé. Podezřelost, nestandardnost a podivnost je tedy problém, který komplikuje nebo znemožňuje „normální“ vztah. Není přitom podstatné, jestli migrant skutečně má podezřelé vlastnosti, nebo zda mu jsou přisouzeny skrze stereotypy určitého národa či skupiny lidí (obdobné požadavky ukazuje na francouzských realitách například M. Lamontová [2001]).

V souvislosti s nabýváním státního občanství popisují podobnou situační normu i další respondenti. I když člověk splní vše, co vyžaduje zákon, nemá žádnou záruku, že bude úspěšný: na udělení státního občanství nemá cizí občan nárok.

Ahmed: „Naposledy mi napsali, jelikož mám jen jednoho syna, tak nemám cílový vztah k České republice. I když jsem tady byl ženatý 12 let, mám dospělého syna. A mně si dovolujou takhle napsat, že nemám žádný cílový vztah k České republice. Tím pádem nemohu mít české občanství. (...)“

Moderátorka: „A budete to ještě zkoušet?“

Ahmed: „To nemá cenu to zkoušet.“

George: „Občanství je pro sportovce, ne?“

V této ukázce vidíme, jak respondenti (neúspěšní i potenciální žadatelé o občanství) konstruují normy a požadavky, které je třeba naplnit, aby člověk státní občanství dostal. Špatně zněnoucí s jejich obtížnou splnitelností uvádějí hlavně respondenti z afrických a islámských zemí. Pan Ahmed nezískal státní občanství z důvodu údajného nedostatku cílového vztahu k ČR. Skutečný důvod ovšem přičítá tomu, že jako příchozí z islámského státu nikdy v České republice nezíská důvěru a uznání a občanství nedostane. V tomto duchu pak navazuje respon-

dent George (z Afriky) sarkastickou poznámkou, již má na mysli, že občanství nezískají „obyčejní“ cizinci tmavé pleti, ale pouze ti, kteří to mají nějak politicky předjednané.³⁷ Ernická a náboženská odlišnost podle respondentů staví uznání bariéru, kterou lze jen obtížně překonat, učinit bezvýznamnou, nebo dokonce zrušit. Právě proto, že uznání je základem pro situační normy, jimž nelze dosáhnout.

Podle pana Mohameda by se cizinec měl snažit, aby na něm nebylo nic podivného. Potvrzují to i respondenti, kteří popisovali, jak svou otevřeností a tím, že se většinou záměrně prezentovali jako čitelní a otevření lidé, získali respekt a uznání. Ně- kterým se zcela podařilo vyhnout se negativnímu přijetí nebo neuznání (ukrajinská studentka, která perfektně mluví česky a je zaměstnána v mezinárodní firmě, dokáže poměrně rychle získat nejen uznání, ale i prestiž), jiní dosáhli alespoň speci- fického přijetí. Například pan Amur ukazuje, jak mu v očích veřejnosti pomohla veřejná čitelnost a viditelná snaha žít pro společnost přijatelně a podobně jako majorita.

Amur: „No, no s Čechama. Tak jsem tam normálně jako... Tak někdo si ke mně sedl, a vzdycky se někdo ptal, odkud jsem a tak. Jsem tam byl s jednou partou a poroum s další. Teď už celé město mě zná. I ty skinheadi a chodím s nima chlastat, vedle sebe stojíme a to... (smích, gestem ukazuje pít).“

Pan Amur je původem z Mongolska a zlomovým momen- tem pro něj bylo, když začal v menším městě, kde žije, cho-

37 Jeho narážka zřejmě mří na amerického fotbalistu tmavé pleti, který před několika lety získal české občanství, ale nemusel se vzdát původ- ního občanství, jak vyžaduje zákon. Neuměl česky a k ČR neměl evi- dentně jiné závazky než smlouvu se svým klubem.

dit do hospody a naučil se správně pít a bavít se s ostatními (dříve se sýkal jen s jinými cizinci na ubytovně). Díky tomu byl místními přijat do té míry, že je považuje za své kamarády a tráví s nimi volný čas i jinak než v hospodě. Uznání sice na- byl jako „ten náš Mongol“, jak je celému městu znám, ale po- važuje to za přijatelnou formu přijetí a získal díky tomu i po- cit domova. Hospoda v tomto příkladu reprezentuje veřejný prostor, kde je možné ukázat, že se člověk chová správně. Ne- byl ovšem přijat jako „normální“, jako člověk, na něhož se ne- berou zvláštní ohledy, ale jako člověk, jehož jinakost není při- jímana negativně nebo není odmítána. Osobně je spokojen, ale vztah majority k němu je zjevně většinou asymetrický, pro- tože blahosklonný.

Zkušenosti některých respondentů ukazují na normy, které nerovnost konstituují a explicitně udržují. Respektive ustavují jako normální, že postavení imigrantů je ve srovnání s rodilými občany nevýhodné. Součástí takových norem je i očekávání, že imigrant by měl nespravedlivě nebo nevýhodně jednat vůči sobě akceptovat nebo strpět, a rozhodně s jeho kritikou nevystupovat na veřejnosti, případně se proti němu bránit. Příklady takových norem uvádějí zejména respondenti etnický a nábožensky výrazně jiní než česká populace. Jeden z respondentů z Afriky dostal od pracovníka českého velvy- slaneckví následující doporučení, jak v ČR zvládat eventuální konflikty:

Jason: „To je země nově otevřená [ostatním zemím], tak budeš mít taková těžká situace, ale musíš se chovat jako normální[č], nemu- síš [si všimnat] žádné reakce od lidí, protože oni nejsou zvyklí na cizí. Když někdo ti říká nějaký špinavý slova, neposlouchej, změň prostor, pokračuj [nevyšmeji si ho], protože to je lepší, aby ti nic se nestalo.“

Přestože se této rady držel, slovním konfliktům ani fyzickým napadením se nevyhnul. Když volal policii, ukázalo se, že varování bylo realistické.

Jason: „Policie přijede a řekne, at každý řekne, co se stalo. A policajti řeknou, no, jako daj [za] pravdu, i když ten Čech nemá pravdu. (...) Jako osobně ten policajt neřeknou, že prosťe nemáte pravdu, ale takhle se chovaj a řeknou [napisťe si stůžnost]. A nebo nekterý policajti mi říkali: nemate tady co dělat, proč jste tam chodil [na diskortěku, kde vznikl konflikt]. Já tady nemám co dělat, protože jsem cizinec? Protože jsem tmavý pleť, nemám tady co dělat? No jo.“

Policisté z jeho hlediska dávají svým jednáním a někdy i slovy najevo, že i oni jsou konformní s představou, že se cizinec bude sám ve vlastním zájmu vyhýbat potenciálnímu nebezpečí konfliktu, aby ho nevyvolal a aby pak nebylo třeba ho veřejně řešit a zasáhnout proti členovi majority, i kdyby útočili a celý konflikt vyvolal.

Imigrant tedy podle tohoto očekávání nemůže veřejně narokovat uznání své jinakosti (tak, aby za ni nebyl napadán), ani se v konfliktu se členem majority obhajovat. Striktnost tohoto zjištění se mění spolu s charakteristikami jednotlivých imigrantů a situací. Zatímco respondenti z evropských zemí častěji hovořili o tom, že nějaký konflikt pro ně nebyl jednoduchý, ale nakonec se úspěšně obhájili, respondenti ze zemí Asie nebo Afriky uvádějí spíše příklady, kdy jejich samostatně vystupování na veřejnosti s vlastními názory nebo dokonce obhajoba sebe sama proti (zejména rasovému) napadení byly odměnuty nebo nebyly vůbec připsušeny.

Normy, které jsme zde načrtly, jsou důležité pro to, jak imigranti své nerovné postavení zvládají, a to ze dvou dů-

vodů. Jednak určují imigrantům podmínky života v české společnosti. Jsou to ovšem podmínky mnohdy obtížně splnitelné, neboť kromě oficiálních (kódifikovaných) norem existují další normy a pravidla, která určují, kdo a za jakých okolností bude společností přijat jako normální či rovnocenný, a také to, jak se chová ten, kdo společností přijat není, nebo dokonce přijat být nemá. Důležité také je, že existují určité skupiny imigrantů (výrazně odlišných od české populace, provázené silnými negativními stereotypy), které se setkávají spíše s očekávanými a normami, jež je ze společnosti vylučují nebo je situují na její okraj a učí je tam žít. To jsou dvě základní východiska, která se výrazně odrážejí ve strategiích a praktikách, které imigranti při svém přístupu k české společnosti využívají.

Nerovnost cizinců jako dvoudimenzionální kategorie

V předchozí kapitole jsme se věnovaly uznání cizinců jako jednému z možných rozměrů nerovnosti, jež oni sami na základě vlastních zkušeností tematizují. Zmínily jsme se také o různých „praktických omezeních“, s nimiž se v České republice potýkají a která je také stavějí do pozice druhořadých občanů. Tím jsme se dotkly druhé možné dimenze nerovnosti, která může být pro imigranty velmi významná a již je nerovnost v distribuci různých hmotných či nehmotných statků (Oprávnění, výhod, služeb) mezi lidmi, kteří mají statut cizince, a ostatními. Tato nerovnost rozdělování může mít – a dokonce ještě více než nerovnost uznání – pro imigranty velmi hmatatelný rozměr „sociálního fakturu“, před kterým není úniku ani žádného dovolání. K zájmu o tento aspekt nerovnosti nás přivedla jednak samotná interpretace rozhovorů s imigranty, v nichž je „distributivní“ dimenzi nerovnosti věnován velký prostor, a také text Nancy Fraserové [Fraserová, Honneth 2004: 21 až

49], v němž je rozdíl mezi dvěma dimenzemi spravedlnosti, respektive rovnosti, pojmenován a vysvětlen (podrobněji viz [Klivačová 2007]).

N. Fraserová upozorňuje na to, že v laickém či politickém uvažování i v odborném diskursu existují dvě různá pojetí sociální spravedlnosti. První je založeno na chápání nespravedlnosti jako důsledku socioekonomických rozdílů zakotvených v ekonomické struktuře společnosti (vykoňstování, ekonomická marginalizace nebo zblídačování (srov. [c.d.: 29])). Druhé pojetí spravedlnosti, jako uznání, je podle N. Fraserové zaměřeno na nespravedlnosti, které „uchopuje jako kulturní, a o nichž předpokládá, že jsou zakotveny ve společenských vzorcích reprezentace, interpretace a komunikace“ (tamtéž). Patří sem kulturně podmíněné panství, odprané uznání a neúcta. Z hlediska uznání bývají jako oběti nespravedlnosti chápány statusové skupiny, které jsou deňnovány vztahy uznání tak, že ve srovnání s jinými požívají menší úctu, respekt a vážnost (srov. [c.d.: 32])). Příkladem podle N. Fraserové může být etnická skupina s nízkým statusem, ale také institucionálně stigmatizovaní gayové či lesby nebo ženy obecně. Na příkladu kategorie *genderu* ukazuje, že nerovné postavení řady sociálních kategorií má obě dimenze (ekonomickou i kulturní). Na základě vyprávění respondentů a respondentek se domníváme, že také cizinecvi lze z hlediska nerovnosti považovat za dvoudimenzionální kategorii. Nerovnost a s ní spojené pocity nespravedlnosti mají ve výpovědích migrantů rozměr jak ekonomický (být v poněkud širším slova smyslu), týkající se rozdělávání, tak i rozměr statusový, související s uznáním.

V následující pasáži ukážeme, jak se ve výpovědích imigrantů tyto dva druhy subjektivně vnímaných nerovností – problemem nerovného rozdělávání (oprávnění a zaopatření), který

analyticky označujeme jako „nerovnost přístupu ke zdrojům“, a problém nerovnosti uznání vůči cizincům, který nazýváme „symbolické zneuznání“ – navzájem prolínají a překrývají.

Nerovnost přístupu ke zdrojům

„Nerovnost přístupu ke zdrojům“ tkví v nerovnostech distribuce různých materiálích a nemateriálních statků, oprávnění a nároků, jako jsou například možnost pořídit si byt, získat úvěr, cestovat do zahraničí bez víz a podobně. Respondenti samozřejmě vnímají, že oproti běžným občanům mají od počátku svého pobytu v hostitelské zemi přístup k těmto možnostem omezený, ztížený nebo je jim zamezen. Druhou stranou mince ztíženého přístupu ke zdrojům je větší množství povinností v porovnání s běžnými občany, jako například povinnost žádat o pracovní povolení, o prodloužení povolení k pobytu, dokládat svůj zaměstnanecký poměr, finanční hotovost atd. Celkově dávají respondenti najevo přesvědčení, že musejí být více v kontaktu s úřady a institucemi a častěji prokazovat nejrůznější skutečnosti. Většina vypravěčů a vyprávěčů popisuje, jak se v důsledku této nerovnosti cíí být znevýhodněni jak vůči českým občanům, kteří omezený přístup a zpřísněné povinnosti nemají, tak vůči jiným imigrantům, kteří si to „umějí nějak zařídit“.

Ti, kterým se částecného vyrovnání už podařilo dosáhnout, zase dávají najevo, že situace by mohla být lepší. V případě respondentů, kteří už mají povolení k trvalému pobytu, se to týká například nemožnosti získat půjčku na koupi vlastního bydlení nebo cestovat volně do zahraničí do zemí, s nimiž má Česká republika bezvízový styk.

Anna: „Samozřejmě nemůžu cestovat. Studentský různý, takový ty nabídky lowcostový a tak, já toho vlastně vůbec nemůžu vyu-

žit. Protože potřebuju všude vízum, což se špatně vyřizuje, pokud chcete jet třeba na last minute nebo tak. (...)

Čtyři roky jsem bydlela na koleji, do doby, než vyhlásili, že studeni z cizích států nedostanou koleji. Takže vlastně koleji měli dostat, jenom občané Evropské unie. Bylo tam ohlazení na prospěch, kterej jsem splňovala, ale ten požadavek, že jenom občané Evropské unie, tak to už jsem nesplňovala."

Omezený přístup k některým statkům si imigranti mohou či musejí (podle nezbytnosti konkrétního statku) vynahrazovat jedine prostřednictvím komerčních, a tudíž zpravidla dražších alternativ. Evidentní je to především v případě bydlení. Paní Ljuba si stěžuje na to, že musí platit drahý komerční nájem, když by mohla podobnou částku splácet bance za hypoteční úvěr na vlastní dům:

Ljuba: „Proto, já nevím, někdo může, ale proto musí udělati se zákony v banku, jako já neříkám, že všerkým dávat. Ale s trvalým pobytem, s kontrolou finančovo úradu, proč ne? Proč ne? A volajej, a jenom řekneš, že ty cizinec a: ne, cizincem my nedáváme. A proč? Ja plaču, dokážu platiť deset let šestmácať, dvácať tisíc...“

Nerovnost přístupu ke zdrojům respondenti chápou jako ekonomické znevýhodnění i v případě nutnosti zvládat větší množství povinností a úředních úkonů. Nejde jen o to, že téměř každý úřední úkon je zpoplatněn (mnohé dokumenty musejí mít kolek). Čas trávený vyřizováním úředních formalit je časem, který jde většinou na úkor placeného zaměstnání, což znamená menší výdělek nebo kratší dovolenou. Zcela explicitně takovou situaci, kdy se migrant kvůli svým větším administrativním povinnostem dostává do konfliktu s placeným zaměstnáním, popisuje vypravěčka Uran, které její zaměstna-

vatel odmítl upravit pracovní dobu tak, aby si mohla bez problémů vyřídit prodloužení pracovního povolení:

Uran: „Jsem pracovala v Tescu, v noci. V noci pracuji a musela jsem jít na policii, na cizinecké policii, kvůli tím papírům. Já jsem poprosila toho supervizora, řekla, že jako prosím vás v takový a takový den chci mít volno, protože ráno končím v práci, nemůžu hned na policii, celý den stát. Protože jsem chtěla dovolenou, abych mohla klidně ráno jít na police. On říkal, ne!“

Paní Uran vidí problém spíše na straně neochotného nadřízeného než na straně státu, který ji ještě po mnoha letech života v Česku nutí k ponižující proceduře stát fronty od časových ramích hodin na cizinecké policii.

Vymaňování se z pozice méněcenného cizince s omezeným přístupem ke zdrojům je z pohledu vypravěčů dlouhodobé a má různé mezníky a fáze. Cílem je zpravidla získání povolení k trvalému pobytu a standardního stálého zaměstnání, což znamená zaměstnání s pracovní smlouvou, zdravotním a sociálním pojištěním a odpovídajícím platem nebo rozjezd dlouhodobě prosperujícího podnikání. Dalším vysněným cílem, o kterém většina z nich hovoří, ale kterého se zatím podařilo dosáhnout jenom některým z nich, je pořízení vlastního bytu nebo domu (respektive získání úvěru na jeho pořízení). Po mnoha letech pobytu v České republice pouze někteří respondenti, většinou ti, kteří jsou zde nejdéle nebo kteří měli výrazně snazší startovací pozici, dávají najevo, že se jim daří bariéry, které jsme označily jako *nerovnost přístupu ke zdrojům*, postupně úspěšně překonávat. Pravidla, která jsou v pozadí nerovného přístupu ke zdrojům, o nichž vypravěči mluví, vedou k tomu, že existuje vcelku univerzální trajektorie, po které se imigranti ve svých vyprávěních ubírají směrem k očekávané

rovnosti. Tato dráha (proces) má několik fází, které zhruba odpovídají délce pobytu migranta v ČR. Další formou nerovného přístupu ke zdrojům je skutečnost, že mnozí imigranti ve své většině vydělávají méně než občané ČR, ale musejí platit více. Ve vyprávěních o počátcích zaměstnání v Česku se shodně objevují lícení velmi nízkých mezd a špatných pracovních podmínek. Nejvíce se to týká respondentů (převážně žen) z Východu, kteří se nechávají se zaměstnat jako levná pracovní síla, aby mohli doma podporovat svoji rodinu. Mluví o tom například paní Světlana:

Světlana: „Dostávaly natolik malinký plat, pět tisíc za měsíc jsme dostávaly, to bylo hrozně málo, ale pamatuju kolik, jak dolar stojí dvacet sedm korun, dvacet sedm korun jeden dolar, to přesně pamatuju, protože jsme snažily si ušetřit peníze, aby mohly něco rodičům poslat.“

Bezprostředně po příchodu jsou tito migranti silně závislí na svém zaměstnavateli, protože povolení k pobytu je vázáno na existenci pracovního poměru. Později, když zde vypravěčky byly už delší dobu, nabývá tato závislost různých podob. Jednou z nich je vděčnost. Vypravěčky hovoří o tom, jak jsou vděčné, že mohou setrvat na stejném místě, a to v práci, která není tak fyzicky náročná a pro ně ponížující, takže například snáší i různé nestandardní formy zaměstnání. Nejčastěji je to „zaměstnání“ formou živnostenského listu nebo zaměstnání, kdy je jim část mzdy vyplácena „na ruku“, takže z ní nejsou odváděné daně a pojištění.

Na konci této pomyslné trajektorie je standardní zaměstnání s pracovní smlouvou, pojištěním, tabulkovým platem, dovolenou a tak dále. Jak ale vyplynulo z rozhovorů, většina těch, kdo začínali jako levná námezdní síla v průmyslu

nebo ve službách, má k tomuto ideálu stále daleko. Náhradou za tento nedosažitelný cíl bývá v některých případech práce na živnostenský list, která dává relativní jistotu a nezávislost, nebo práce pro tzv. klienta,³⁸ který se stará o různé formality a v první řadě funguje jako záruka, že migrant nějakou práci vůbec mít bude. Obě alternativy jsou samozřejmě dlouhodobě ekonomicky méně výhodné,³⁹ což ale vypravěči raději akceptují.

Podobně imigrantky vyprávějí o problémech s ubytováním. Většina vypravěček mluví o tom, že si mohou dovolit pouze velmi skromné bydlení. Například Soňa, která má manžela a dítě, říká:

Soňa: „My nemáme vlastní ještě nic. A jsme šli trochu o kousek dál, hned si nový byt [pronajali]. Tam jsme byli taky asi dva roky, takový krásný to bylo. A tak to bylo trochu dražší pro nás, tak jsme šli v menší, a tak teď jsme v takový malinký. Jeden pokoj jenom malinký a kuchyňský kout, takový opravdu malý, jsme my jako rodina, my tři.“

Respondenti v individuálních rozhovorech i ve skupinových diskusích uvádějí, že nájmy jsou pro cizince vysoké, resp. křivě vyšší než pro Čechy nebo i některé jiné cizince. Vypravěči, kteří zde nemají vlastní rodinu, často řeší situaci tím, že sdílejí byt s dalšími nájemníky, kdy bydlí buď sami, nebo po dvou

38 Podrobně o klientech např. [Černík 2005].

39 Živnostník-cizinec (bez trvalého pobytu) nemá například automatický přístup k veřejnému zdravotnímu pojištění, na rozdíl od zaměstnanec také automaticky nepříspěvá na nemocenské pojištění a nemůže z něj tedy čerpat. Člověk pracující na klienta nemusí mít často legální pobyt nebo legalizovanou ekonomickou aktivitu, nemá tedy žádnou právní jistotu, natož dlouhodobé právní či ekonomické zajištění.

v jedné místnosti a kuchyň a sociální zařízení sdílejí s ostatními. Navzdory těmto okolnostem dávají vypravěči najevo, že jsou svým zaměstnavatelům a domácím vděční a většinou si je chválí.

Symbolické zneuznání a jeho neoddelitelnost od nerovného přístupu ke zdrojům

Druhá dimenze sociální nerovnosti, která je ve vyprávěních respondentů přítomná, se týká méněcenného statusu, neúcty, ponížení a podobných zkušeností. Tyto momenty jsme analyticky odlišili od „nerovného přístupu ke zdrojům“ a označily je jako „symbolické zneuznání“. Na tom, že jsou některé skupiny imigrantů prakticky vylučovány z celých sfér sociálního života, případně je jim vyhrazována pouze určitá část těchto sfér, se podléjí takové symbolické praktiky jako odlišování cizinců, tj. hierarchické diferencování mezi různými skupinami imigrantů či uplatňování stereotypů. Tuto propojenost, a tudíž i tezi, že cizinecťví je ve vztahu k nerovnosti dvoudimenzionální kategorie, lze ukázat na dvou důležitých momentech vyprávění. Za prvé, v analyzovaných vyprávěních nejsou těmi, kdo respondentům nejčastěji a nejvíce projevoval neúctu, nějací cizí, zcela anonymní lidé „z ulice“, ale naopak lidé zcela konkrétní, k nimž je vázal nějaký jasně definovaný, převážně mocensky asymetrický vztah. Mohli to být například úředníci či policisté, kteří rozhodovali o tom, zda jim bude prodouženo povolení k pobytu, jako v případě Sofie:

Sofie: „To byly pro mě asi nejhroší chvíli, protože ti, to je jeho práce, já to chápu, ale pro mě to bylo hodně těžký, že se chováli jako... No, nebylo to hezký, podle mě, jako že to bylo takový hrubý. Ale to je jejich práce, já to rozumím, chápu to. Že prostě, no, furt se vyptávali a co a jak, jsem se i rozbrečela jednou.“

130

Podobné situace, kdy se imigranti cítili poníženi nebo šikánováni ze strany úředníků, jsme popsaly jinde [Toillarová 2006: 39–48]. Dalšími, kdo se k respondentům chovali hrubě nebo neucitvě, byli jejich zaměstnavatelé, nadřízení nebo majitelé bytů, v nichž bydleli. Uváděno bylo také takové chování například ze strany revizora v MHD nebo zákazníka u přepážky, za níž jeden z respondentů pracoval:

Ahmed: „Každý se pohádá nebo dostane do konfliktu s někým, to je normální, tak jako řekne „černá hubo“ nebo „táhněte odsud“ nebo když jsem dělal na poště, taky jako jeden starý pán mi říkal, abych se vrátil domů, co tady dělám, nemám co tady dělat, zabírám místo Čechům a tak. (...) Jako at odtáhnou, at se vrátím zpátky do Sahary nebo tak.“

Důležitá je reakce vypravěčů nebo jejich blízkých na takové chování, která je často popisována jako smířlivá, často až odevzdaná. Respondentka Anna vypráví příhodu s českou bytnou, která jí a její kamarádce, obě vysokoškolské studentky, označila za „ukrajinské kurvy“. Příběh dál pokračuje takto:

Anna: „No, my jsme tam celou dobu, celý rok u ní bydlely. A ona docela jako, to bylo (smích) to bylo nepřijemný, protože ten [kamarádka] tatka řekl, že pokud budeme jakýmkoliv způsobem zlobit nebo prostě dělat problémy, takže tady má na něj číslo a že at mu okamžitě volá. Takže vlastně tím měl takovou jistotu. A ona posílala třeba dceru kontrolovat, jestli třeba zbytečně nevětráme a jestli zbytečně neplejtváme vodou a takový.“

Anna s kamarádkou a jejím otcem tedy, patrně proto, že neměli jinou možnost, jak dívkám zajistit relativně slušné a levné bydlení, svolili k tomu, že budou bydlet v bytě, jehož majitelka je velmi hrubě urazila. Otec dal dokonce této ženě, zřejmě aby

131

ji upokojil, pravomoc na ně dohlížet a kontrolovat je. Magdaléna zase líčí reakci svojí maminky na urážlivé chování českých kolegů vůči svým ukrajinským kolegyním takto:

Magdaléna: „No a potom nevydržela, slyšela, jak oni prostě mluví o těch holkách, tak se s nimi pohádala. (...) že jako dva měsíce to vydržela a potom už ne. Tak říkali, že zavolají tomu klientu a že ona odamnuď půjde. Ona říkala, víc co? Když takhle se budete (...), kluci, tak já prostě si promluvim s šéfem. Tak to skončilo, že jí prostě dohodli jinou práci.“

Z kontextu je zřejmé, že vypravěčka považuje to, že se její maminka dokázala po dvou měsících vzepřít tomu, že někdo mluvil urážlivě o jejích krajankách, za poměrně odvažný čin, který je mezi jinými imigranty v jejím postavení pravděpodobně výjimkou. V tomto smyslu je typická i klidná a smířlivá reakce pana Ahmeda na výše zmíněnou situaci s páncem na poště, který ho označil za „černou hubu“ a poslal ho, ať se „vrátí zpátky na Saharu“. Vypravěč to komentuje takto:

Ahmed: „Ale nesmí jako brát to srdečně vážně. Protože většinou, většina lidí jsou v pohodě.“

Na těchto příkladech je dobře patrné, jak úzce spolu „nerovnost přístupu ke zdrojům“ a „symbolické zneuznání“ souvisí. V situacích, kdy jsou imigranti v závislém, mocensky podřízeném postavení, což je vzhledem k jejich druhořádemu postavení plynoucím z nerovnosti přístupu ke zdrojům velmi časté, museli a často dodnes musejí snášet neúctu vůči sobě a vůči skupině lidí, s níž se identifikují (například vůči Ukrajincům nebo vůči lidem tmavé pleti), a tím vlastně bezděky či přímo proti své vůli přispívají k reprodukcii svého symbolického zneuznání ve společnosti.

Na provázanost nerovnosti přístupu ke zdrojům se symbolickým zneuznáním upozornila ve svém vyprávění respondentka Uran, která, ač vysokoškolsky vzdělaná, zde zatím narazila na nezájem o svou kvalifikaci, a tudíž celou dobu, co pobývá v Česku, pracuje v nekvalifikovaném zaměstnání. To je zřejmé, jak o tom svědčí naše rozhovory, v případě příchodů z Východu, kteří mají vysokoškolské vzdělání, poměrně běžná situace. Paní Uran explicitně hovoří o tom, jak se to, že se pohybuje v prostředí nekvalifikovaného zaměstnání, podepisuje na symbolickém zneuznání, kterého se jí v české společnosti dostává. Domnívá se logicky, že kdyby pracovala mezi vysokoškoláky, kam by svým vzděláním patřila, bylo by její přijetí coby cizinky mnohem vřelejší:

Uran: „Ne, víte co, protože podle toho, že hodně málo [lidí] jsou vzdělané, jako procentně, že jo. (...) Podle toho jaký práci dělá, v jaké skupině jsem, mám takový ty lidi, více. (...) Kdyby já od svého počátku pracovala ve škole mezi učitelama, (...) tak to by já cítila něco úplně inýho, jo? Rozumíte? Tak to já nemůžu vzít jako obecně všechny Čechy. Já nemůžu říct, protože moje možnost byla jenom tady, kde takový lidi jsou, vždycky. A jako já nemůžu, nemůžu, jít do té skupiny, který jsou jako inteligentní, který pro nich to nevádí, kdo jsem. Já do takový skupiny nemůžu.“

Tento úryvek z vyprávění paní Uran lze číst v jistém smyslu jako vyjádření podstaty problému vztahu mezi nerovností přístupu ke zdrojům a symbolickým zneuznáním. Z pohledu imigranta v situaci obdobné té její, se naše společnost může jevit jako vnitřně rozdělená na základech distribuivních měřítek, a to sice do dvou skupin (tříd), mezi nimiž je bariéra. Cizinci, jako je ona, jsou vykázáni do té nižší, s tím, že dostat se přes bariéru do té druhé – v tomto případě vzdělanější, a tudíž vůči cizin-

cům příznivěji smýšlející – se může jevit jako neproveditelné. Tudíž nerovnost, která má primárně ekonomické důvody, funguje zároveň jako zdroj subjektivně vnímaného zneuznání.

Jak je parné z předchozích odstavců, jak „nerovnost“ přistupu ke zdrojům, která má charakter distributivní nerovnosti, tak i „symbolické zneuznání“ jsou procesuální jevy, které postupem času procházejí vývojem. Také symbolické zneuznání má ve vyprávěných respondentů svoji ideální trajektorii, která, jak se zdá, směřuje k větší rovnosti, tedy k většímu uznání. Vyprávěči hovoří o tom, že je pro ně, díky jejich úsilí, cizineciví z hlediska neúcty a podobných projevů postupně stále menším problémem. Ovšem na rozdíl od „nerovnosti“ přistupu ke zdrojům, která má vcelku jasná pravidla, s jejichž pomocí může cizinec snáze stoupat k větší rovnosti stupeň za stupněm jako po žebříku, v případě symbolického zneuznání tomu tak není. To, že je tadý cizí, že sem nepatří, mu může být připomenuto prakticky kdykoli, i poté, co splnil všechny formální podmínky pro to, aby se mohl cítit rovnoprávným občanem. Musí s tím počítat a mít, jak říká Anna, „ostré lokty“. Tento závěr potvrzují také Francois Masure [Masure 2002] a Maja Koracová [Korac 2003], kteří zkoumali procesy naturalizace a integrace ve Francii, Itálii a Holandsku. Z jejich výzkumů vyplývá, že dokonce i imigranti, kteří získali občanství, se mohou přesto dál cítit jako občané druhé kategorie právě proto, že nebyli přijati jako někdo, kdo je navzdory své odlišnosti rovnocenným členem společnosti.

STRATEGIE ZVLÁDÁNÍ NEROVNÉHO POSTAVENÍ

V této části textu ukazujeme jeden ze způsobů, jak respondenti našeho výzkumu pracují se svou nerovnou pozicí ve spo-

lečnosti a jak se vyrovnávají se situacemi, kdy vnímají, že jsou v nevhodě. Strategie vyrovnávání se s nevhodnou situací, které jsme identifikovaly ve výpovědích respondentů, reagují na poměrně širokou škálu podnětů a jsou různého druhu: zahrnují jak konkrétní jednání v konkrétní situaci, tak rovinu hodnocení vlastního postavení a vyhlídek v české společnosti. Relevantním jednotícím prvkem je, že vždy jde o reakce na nevhodnou situaci, kterou respondent chápe tak, že souvisí (je zapříčiněna, vyvolána) s tím, že je cizinec (je odjinud, jiné víry, jiné kultury, jiné rasy). Strategie vyrovnávání se s nevhodnou situací jsme sledovaly v situacích, kdy respondenti hovořili o tom, jak se vypořádávají s konkrétními jednorázovými problémy a potížemi. Další rovinou výpovědí byly reakce na vlastní nerovnou pozici nebo na pocitovanou nespravedlnost. Někteří také hodnotili obecně své postavení cizince v české společnosti a začlenění do ní.

Respondenti o sobě v naprosté většině podávali obraz jako o úspěšných lidech, kterým se podařilo překonat větší či menší překážky, či více či méně dlouhé období potíží, a nyní jsou zde dostatečně etablováni. Zcela pochopitelně se v rozhovoru s neznámými lidmi (výzkumníky či ostatními účastníky skupinového diskuse) prezentovali jako lidé, kteří nemají žádné problémy nebo si s nimi dovedou dobře poradit. Přesto, pohlédneme-li na jejich jednání právě v kontextu strategií jako repertoárů odpovědí na jednání okolí, ale i například na vlastní očekávání o migraci, uvidíme, že mnoho strategií vede k reprodukci nebo upevnění jejich nerovného postavení u nás.

V následující části textu se budeme věnovat dvěma kategoriím strategií, které napomáhají reprodukci nerovnosti. Asi nejefektivnějším typem strategií je přijetí nerovnosti jako něčeho přirozeného. Vedle toho jsme v rozhovorech zachytily

strategie, jejichž podstatou je snaha překonat nerovnosti s pomocí drobné lsti nebo podvodu.

Přijetí nerovnosti jako přirozených podmínek života v cizině

Nerovné postavení je pro mnoho respondentů něčím, co k životu imigrantů logicky a neodmyslitelně patří, co má své důvody a je svým způsobem i pochopitelné. Někteří respondenti nerovnost nebo své znevýhodnění akceptují pouze na začátku pobytu, jiní nabylí zkušenosti, které je vedou ke strategii brát svou nerovnost jako nezměnitelný fakt, a to i tehdy, když už v ČR žijí dlouho a splňují mnoho integračních požadavků. Ukážeme nyní, jak tuto „legitimní“ nerovnost respondenti vysvětlují a jakým způsobem své postavení hodnotí, aby si pokud možno zachovali sebeúctu, vzdor nepříznivým podmínkám. Sledovaly jsme, jak respondenti vytrvají pozitivní obraz sebe sama, který člověk potřebuje jak osobně, aby měl na čem budovat svou relativní spokojenost a pocit, že má v rukou svůj život, tak kvůli sebe prezentaci navenek, v našem případě pro výzkumníka z majoritní populace.

Asi nejextrémnější podobu snahy působit jako samostatný a relativně úspěšný člověk představují respondenti, kteří ukazují, že navzdory všem problémům to (nevýhodné podmínky, nespravedlnost) člověk vydrží. Emigraci a její nevýhody pojmají jako svého druhu obět, kterou člověk přináší, ke které se rozhodl, protože chce svého cíle dosáhnout v podstatě za každou cenu. Výstižně to formulovala paní Marta: „Když jedeš sem, tak musíš to vydržet nějakým způsobem.“

Marta: „Samozřejmě to je nájmý drahý, teď daně člověk musí platit, sociálku musí zaplatit. No a musí šetřit. Hrozně šetřit. Hrozně. Protože kdyby žil tady sám pro sebe, tak není problém, člověk jest

pracovní, umí peníze vydělat, umí vařit, (...) tak sám sebe uživí. Ale když má člověk rodinu a musíš ještě pomáhat rodině, tak pak musíš šetřit, šetřit, šetřit.“

Paní Marta zažila těžkou práci šičky za velmi malou mzdu, útek od zaměstnavatele, rychlé a tajné shánění jiné práce, aby si zachovala legální pobyt. Nestěžuje si. Když už se rozhodla, že půjde do Čech jako nekvalifikovaná síla, své předsevzetí dodrží. Všechno tady zvládne a překoná, jen aby splnila slib, že bude dětem domů posílat peníze. Vymanila se z nejhorších potíží, ale svou situaci se nesnaží principiálně zlepšit. Třeba tím, že by si nechala ověřit diplom z vysoké školy a zkusila si najít kvalifikovanou práci. Dosáhla především toho, že si v rámci možností, které mají nekvalifikovaní lidé, polepšila, a už si na vše zvykla: na vysoké náklady, neustálé šetření, i na to, že se musela, ač velmi nerada, vzdát svého zvyku chodit pěkně oblečená.

Podobně automaticky přijímají nerovnost další respondenti, což zdůvodňují tím, že to dělají pro své děti. Například paní Ljuba neopouští svou dráhu kuchařky, na kterou se vypracovala z pozice uklízečky, a neaspiruje na práci adekvátní jejímu vysokoškolskému vzdělání.

Ljuba: „Já mam padesát dva let a ja už tu budoucnost nemam takovou jako oni, nevidim přede mnou velkeho nic. Ale kvůli jim my snažíme se všechno tak udělat, aby to tak bylo, aby vnučka přijela a učila sa, aby s nama byly. (...) Ale nevim, jak ony tam rozhodnú.“

Paní Ljuba chce, aby vnučka přijela do Čech, ale odmítá představit, že by měla mít stejnou pozici jako ona. Je ochotna jí proslápat cestu, obětovat sebe, ale vnučce se snaží připravit možnost, aby tady nemusela být jako nekvalifikovaná a méněcenná.

V tomto záměru můžeme sledovat snahu vyrovnat nerovnosti alespoň pro další generaci nebo pro další imigranty, kteří sem přijíždějí za těmi, kteří jim již svým způsobem (často skutečným sebeobětováním) připravili půdu. S tímto přístupem jsme se nesetkaly pouze u žen, i mnoho mužů prezentuje svou nevýhodnou pozici jako snesitelnou, pokud z ní děti mají užitek.

Dalším způsobem přijetí nerovnosti jako danosti, se kterou nelze nic dělat, je zvyk. Respondenti hovořili o tom, že na nevýhodnou pozici je třeba si zvyknout, nevímat si jí, nebrat ji tak vážně. Podobně jako již citovaný pan Ahmed, když mu nadával pán na poště. V pozadí zvyku je však mnoho nepřijemných situací a negativních zážitků. Postupem času se síla jejich negativního prožívání otupí a zvyk nastolí určitou vyrovnanost. Ve vyprávěních pak lze jen z ironických poznámek pochopit, jak moc respondentům negativní zkušenosti vadí.

Tokis: „Me to nevadí, když někdo na me kouká divně, už jsem na to zvyklý, žiju taky uz 4 roky, to je dost, abych si taky na to zvykl.“

Pan Tokis jako jeden z afrických respondentů reprezentuje ve skupinovém rozhovoru ty imigranty, kteří udělali zkušenost, že je velmi obtížné se dovolat narovnaní vztahu – at v podobě omluvy, jsou-li napadeni, nebo zacházení jako s jinými lidmi. Zvyknout si na to je podle něj vlastně jediná možnost, jak na konfliktní a asymetrické situace reagovat. Snaží se vše ale podávat v klidu, dávat najevo nadhled, nenechat se rozházet: to je způsob prezentace, který ho neponižuje. Mnoho respondentů, kteří museli svou nerovnost či dokonce diskriminaci akceptovat, pak prohlašuje, že si myslí, že by se jinde měli podobně – buď stejně, nebo dokonce hůř. Nemají tedy pocit, že by se jejich situace odchodem z ČR vyřešila. Spíše se musejí mírním podmínkám přizpůsobit a zvyknout si na ně. I tento postoj

vede k akceptaci vlastního nevýhodného postavení a hledání spíše únikových strategií, jak nerovnosti vysvětlit než narovnat. Častým způsobem, jak respondenti reagují na svou nevýhodnou situaci, je její odsouzení z morálního hlediska a nadřazení vlastní poctivosti či naplňování vyšších hodnot. Přestože jsou v nevýhodné situaci, prezentují se jako lidé, pro něž je nejdůležitější čistý štít, který si nehodlají zkazit podvodou či nelegálními postupy. Respondenti většinou dokázali dobře popsat, čeho by mohli dosáhnout, kdyby nebyli poctiví a zvolili třeba cestu úplatku nebo jiné nepoctivosti.

Ahmed: „No ale tehdy, kamarádi, který přijeli po mně a nic neměli a ani nebyli ženatý, tak měli ten pobyt přede mnou nebo měli občanství, aniž by uměli česky, to bylo podezřelý, ale tehdy tam měli známý nebo přes někoho, tak takhle to zařizovali.“

Někteří imigranti vnímají dokonce možnost se rozhodnout, jakou cestou půjdou. Ti, kteří považují své rozhodnutí za méně „výhodné“ a nedosáhnou tedy svých cílů (českého občanství v případě pana Ahmeda), se o to více prezentují jako morálně bezúhonní.

Podobně je nadřazována poctivost snazšímu dosažení cíle v případě legálního pobytu a legálního výdělků. S poctivostí je spojována i loajalita k České republice, neboť respondenti dávají najevo, že součástí poctivosti je nejen „mít v pořádku papíry“, ale také odvádět všechny odvody a poplatky.

Ljuba: „Pro nás, pro cizince, jaký žijut poctivym způsobom života, sursašně komplikovano, protože každý rok z mojěj rodiny (...) ně jakych šedesat tisíc pryč, je to jednak dáni, sociálka, učetník. A už neříkám, že za byt kolik my plátime (...), tak a už neříkám, že plyn, elektřina, pevná linka, (...) prostě to srálo a vy to věřte, že my za tisíc a půl v životě nežili v České republice. (...) všechno stoupalo

nahoru a peníze zůstaly stejně a pro nás pro cizinci je to tragédia, my nemůžeme dat dohromady nějaký peníze, aby odjít na dovolenou, proto ty musíš, když ideš na dovolenou zadržnout o hodně silnější ten pas, než by to bylo u české rodiny.“

Paní Ljuba podtrhuje svou pocitovost naznačením možného opaku: tomu, kdo neodvádí poplatky (daně, sociálka), zbudě víc peněz a má se tedy v krátkodobém horizontu lépe než ten poctivý. Z hlediska této systémové nerovnosti, kdy lidé jako ona nemají šanci si slušně vydělat, natož jet na dovolenou, ukazuje paní Ljuba svůj těžký život primárně jako poctivý, aby mu vůbec mohla dát kladné znaménko.

Kladného sebehodnocení dosahují respondenti také srovnáním sebe sama s ostatními. V případě slovních útoků nebo projevů xenofobie často ukazovali sebe sama jako klidné a vstřícné lidi, případně lidi, kteří nevyvolávají žádný konflikt. Zato útočnický ukazovali jako hloupé, nezdělané, zkrátka lidi, kterých je třeba si neštímat, nepřikládat jejich projevům nějakou váhu. Spíše se snažili situace, kdy jsou v nerovném postavení, otočit ve svůj prospěch a sebe postavit nad hloupé, protože ponižující, jednání druhé strany. Jak efektně shodit útočnický, ukazuje například pan George.

George: „Možná bych se trochu vrátil k rasismu. (...) na internetu napsali, že fotbalista tmavé pleť hraje za Spartu a vždycky chvilgami mu tam hází banány a všechno, a že je opice, že je tmavý pleť. (...) že černosi nemají co dělat na český travě. Mně to vůbec nevadilo, naopak mě to potěšilo, že černý fotbalisti nemají co dělat na českou travu. To maj pravdu, protože když řekne, že černoch nemá co dělat na Liverpool nebo na Manchester, to by mi vadilo. Protože ty já beru, to jsou kluby (...) Pro mě Sparta jsou amatéři, který ani třeba netrénujou, jedenkrát měsíčně se setkají, netrénu-

jou a hrajou. (...) Nejlepší francouzský fotbalista, Zinedine Zidane je původem z Alžírka. Já nechci rady ukázat, že fotbalisti černosi jsou nejlepší, ale bez nich je fotbal nic. To mě potěšilo, protože vám, že rady nemají co dělat!“

Tato promluva zjevně není spontánní emocionální reakcí, ale promyšlenou a možná již několikrát uplatněnou odpovědí na ponižování nebo posměch. Útočnicka respondent znechtí až do třetí ligy, a tím – rétoricky a symbolicky – obrací nerovnost ve svůj prospěch.

Mnozí imigranti vnímají, že jsou kategorizováni a také odmítáni paušálně jako skupina, jako cizinci. Někteří se snaží ukázat, že jsou lepší než jiné skupiny, které jsou v české společnosti také odmítané nebo vylučované. Jako příklad uvádějí poměrně často Romy. Srovnávali se s nimi a dávali najevo, že se vlastně osobně cítí být „nad“ nimi. Někteří mluví se podobně srovnávali s jinými imigranty a prezentovali sebe jako lepší, než jsou oni.

Marta: „Já jsem tohleto nezažila, co zažívají lidi, který bydlí na ubytovnách, který pracují načerno nebo který nemají nebo ne že nechtěj ty doklady udělat, ale nemůžou, nemají možnost si jich udělat nebo je několikrát okradli. Takže já jsem tohleto nezažila. To jsem měla štěstí. Ale taky říkám, zaplat pánbůh, že jsem to tak dopadla pracovat do italský firmy, že jsem měla tak skvělý karnarády a tak skvělých lidí kolem sebe, že fakt měla jsem se na koho vopřít.“

Na této ukázce je důležitý tento moment: Marta se ukazuje jako žena, která není jako ostatní gastarbeiťeri, tedy jako ti, kdo se octnou často na úplném dně pomyslného sociálního žebříčku. Zároveň na počátku svého vyprávění vzpomíná, že ji sice neo-

kradli zloději, ale zaměstnavatel ano (musela si vybojovat, aby jí vůbec vyplatil nutný plat zpětně za tři měsíce). Musela tajně hledat novou práci a za zády zaměstnavatele naplánovat odchod jinam, aby ji neskončilo pracovní vřizum. Byla a do značné míry i nadále je závislá na zprostředkovateli práce. V podstatě říká, že nezažila to, co před chvílí vyprávěla, že zažila. Chce se od této minulosti i poníženého obrazu sebe sama zcela oprostiti. Vždyť se nakonec dokázala vymanit z uzavřené skupiny pracovníků zcela závislých na zaměstnavateli, kteří byli okradeni nebo podvedeni. Má dnes lepšího zaměstnavatele a vydělává více peněz a za důstojnějších podmínek – dokázala to, má se lépe než oni, i než ona sama, když tady začínala. Tento úryvek demonsturuje sílu potřeby distancovat se od toho, že by člověk patřil do té nejhůře znevýhodněné skupiny cizinců.

Srovnávání se s jinými skupinami, respektive ukazování vlastních kvalit na pozadí vykreslených negativ jiných, můžeme dobře chápat jako reflexi vlastní nerovnosti a zároveň naznačení jejích dimenzí, dokonce jakési hierarchie. Například umisťování sebe sama na škále legality nebo pocitovosti ukazuje, že tyto charakteristiky jsou pro respondenty součástí stratiřkace alespon v oblasti uznání, když už ne v oblasti příjetí či otevřených možností žívota v české společnosti.

Ne všichni respondenti jsou si své eventuální nerovnosti vůči jiným imigrantům nebo Čechům vědomi stejnou měrou. Někteří o věci v podstatě neuvažují a snaží se žít v daných podmínkách a jejich nevyřhodnost si nějak vysvětlit. Jiní ji naopak vnímají a reflektují poměrně ostře – ovšem ani oni nejsou schopni s ní nic dělat, nějak ji vyrovnat. A tak ukazují, v čem nevyřhoda či přímo nerovnost spočívá a jak dokážou celou situaci reflektovat a pojmenovat. Buď nerovnost bagatelizují, nebo různými jinými způsoby zmenšují její význam a zá-

roveň ukazují, jak oni situaci zvládli, případně, že je osobně zase tolik neovlivnila nebo nepoškodila.

Důležité je, že respondenti nebagatelizují pouze drobné problémy, ale také témata, která považují za zásadní, ale s nimiž ze svého hlediska nemohou moc dělat. Výpovědi na toto téma bývají obvykle rozporuplné: téměř v jedné větě respondent říká, že to je jen taková „blbost“, ale zároveň i to, že na tom „hodně záleží“.

Marta: „Samozřejmě stalo se, že byla jsem na (...) finančním úřadu, potřebovala jsem výpis a byla tam pani taková. „Potřeboju váš pas.“ Tak jsem jí ho vydala. „Tak přijďte ve středu.“ (napodobuje nepřijemný tón) A já povídám, to snad není pravda, vy ste chtěla po mě pas, já... No, tak jsem vodošla, protože nebudu se hádat, no tak člověk má vobčas španou náladu, musím ustoupit, nebo já možná taky nedělám dobrý dojem (...) na toho člověka, no tak nic mi nezbuďte, přijdu ve středu, takhle to dopadlo. (...) A vona má lepší práci jako my a může jechat na dovolenou, kdy chce. Tak je taková, no jako (...) drobnoti. A my nemůžeme mít dovolená, když chceme, a vona může mít dovolenou, když ona chce, no takové drobnoti, ale i toleto se vždycky dá vyjasnit nebo takhle. Taky se snažim ustoupit, když potřebuje někdo nutně na dovolenou nebo takhle, nebo nedá se vyřešit, tak nic se neděje, no tak jsem tady.“

Úřednice podle respondentky reagovala pouze na to, že klientka je cizinka, a nechala ji přijít jiný den. Paní Marta má na jednu stranu pocit, že úřednice demonsturuje moc, kterou nad ní má. Zároveň však citlivě vnímá nerovnost, která je mezi ní a úřednicí-státní zaměstnankyní zjevná. Úřednice má dovolenou, a proto Marta-klientka musí přijít jiný. Oproti tomu Marta-zahranicní nequalifikovaná síla nemá na dovolenou ani nárok, natož aby se někdo přizpůsobil jejím časovým mož-

nostem. Přestože paní Marta vnímá svou nerovnost ve všech dimenzích (úvaha o sociální výhodě úřednice v podobě dovolené dokonce stupňuje prožitek nerovnosti), říká, že je to drobnost a celou situaci bagatelizuje.

Pro některé imigranty může být zlehčování nerovnosti pomocí funkční strategií, jak se začlenit do hostitelské společnosti. Přecházení některých problémů bez povšimnutí a bez konfliktního řešení jim umožňuje kýženou sebe prezentaci jako člověka bez problémů nebo jako člověka, který svoje problémy obstojně zvládá. Mohou tak nabízet vstřícný postoj vůči společnosti i přesto, že její představitelé s nimi nezacházejí jako se sobě rovnými a očekávají, že se imigranti budou obhajovat. Pro (zejména kulturně a etnický blízké) respondenty má smysl takto překonávat zejména prvotní problémy v soužití a nesoúlad mentalit. Mají naději, že v dalším kontaktu se jim podaří se od negativního stereotypu odpoutat a být přijati jako relativně „normální“.

Bagatelizace a přecházení problémů ovšem také znamená přijetí nerovné a nenormální pozice a rezignaci na její možnost nápravu. V takovém duchu se například odvíjí vyprávění respondentů z Afriky nebo respondentek, které počítaly s tím, že v ČR budou dělat nekvalifikovanou práci, a tak její nevhodné podmínky a okolnosti považují za samozřejmé a nezměnitelné.

Dalším příkladem strategií, které s nerovnostmi pracují jako s danými a neznamenaají snahu je nějak zmínit, je preventivní nejednání. Cizinec na základě předchozích zkušeností (nebo i vlastního předsudku či očekávání) předjímá problém nebo konflikt a cíleně se mu snaží vyhnout. Vyhýbá se tedy situacím, kde by se mohl dostat do ponižujícího postavení. Nebo, pokud se již do takové pozice dostane, se otevřeně nebrání, nežádá rovné zacházení.

Laurent: „Jel jsem tramvaji, byli tam dva kluci a jedna holka. Ta holka se na mě podívá, říká něco těm klukům a oni se začínají smát. To je normální, že se smějí, to je jejich právo. A pak mi jeden z těch kluků říká: „Co tady děláš? Nereagoval jsem, oni pokračovali, nikdo v tramvaji jim nic neřekl!“ Tak říkám anglicky: „Jestli to řekneš ještě jednou, zavolám policii.“ (...) Takže [když na mě někdo něco zkouší] vždycky říkám: „Zavolám policajty.“ Jak říkám, myslím si, že to jsou drobnosti, ale musíme si dát na takové situace pozor – já jsem tam ten hlavní aktér a v první řadě musím zachovat klid. Člověk nemusí v životě reagovat na každé špatné chování.“

Citovaný respondent pochází ze střední Afriky a ukazuje, že ho zkušenosti naučily velkemu sebeovládání. Nehádá se, jen klidně ujišťuje útočnický (dokumentoval svůj přístup i při fyzických útocích), že zavolá policii. I když s tou má také špatné zkušenosti, takže doufá, že to nebude muset udělat. Ke konci svého vystoupení se dokonce pokouší popisovaný incident bagatelizovat, ač méně velmi přesně shrnul poměr sil: on je ten, kdo musí vědět, jak se „správně“ chovat. Tedy, neopřáčet stejnou mincí a navíc nejednat vůbec nijak nebo nějak nena-padnutelně. Reaguje tak na nepsanou normu, že alespoň určití cizinci by měli nerovné zacházení strpět, aniž by se bránili.

Respondenti z kulturně bližších zemí původu také vyprávěli o tom, že pokud se (ovšem vždy slušně a korektně) „ozvou“, není pro jejich protější problém znevýhodňující jednání změnit. Příklad pana Laurenta ale ukazuje, jak někteří imigranti dospějí k názoru, že se nemohou otevřeně postavit za to, aby s nimi okolí nezacházelo diskriminačně nebo na ně neútočilo z rasistických důvodů. Jako by jen určitá skupina cizinců mohla legitimně vystoupit na svou obranu. Pro některé ovšem není konfrontace nebo otevřeně odmítnutí nevhodné

pozice legitimním způsobem obrany a vyjednávání své pozice. Veřejně obhájení sebe sama některých imigrantů je považováno spíše za drzé a neúměrné, a tak k němu nepřistupují.

Posledním příkladem akceptace nerovného postavení cizinců je přijetí závislé, někdy až vazalské pozice. Setkaly jsme se s ní hlavně u imigrantů, kteří přišli jako nekvalifikovaní pracovníci. Jejich cestu obvykle zařídila nějaká agentura a oni jsou zcela závislí na svém zaměstnavateli, který je často zároveň i ubytovatelem a supervizorem celého pobytu (a to ať jde o skutečného zaměstnavatele, klienta či prostě zadavatele práce, která je ovšem bez jakékoliv smlouvy). Imigranti, kteří tuto pozici přijmou, obvykle neplánují v ČR zůstat, jejich cílem je spíše vydělat peníze pro rodinu a vrátit se. Mnozí ale v ČR zůstávají i delší dobu a svou pozici se nepokoušejí změnit nebo zjistit, že nemají prostředky, aby se jim to podařilo. Jsou svým způsobem lapeni v pasti své pololegality a uzavřené společnosti, ve které žijí.

Pro úplnost je třeba říct, že jsme se neselekty jen s takto smířlivými postoji. Někteří respondenti zakoušené nerovnosti naopak zdůrazňovali a odsuzovali. Své příklady problémů mají zjevně velmi dobře připraveny a vypointovány tak, aby co nejlépe ukázali paradoxnost situace, kterou popisují. Demonstrují, že situaci rozumějí, mají nad ní nadhled, ale zároveň se distancují od její pokřivené logiky, která je samotné staví do nevyhodné pozice. Žertý a odlehčení chápeme jako způsob, jak zvládat obtížné situace a nevyhody v oblastech, které jsou velmi důležité a život imigrantů výrazně ovlivňují: špatný pocit z nich je odsunut do sféry žertu, respondenti mají nad věcí nadhled a alespoň v komunikační rovině mají situaci v rukou a zbavují se nejistoty.⁴⁰

40 Pan Usama při „představovacím kolečku“ skupinové diskuse okamžitě zareagoval na malinké zaváhání moderátorky předtím, než vyslovila

Paradoxní je pro respondenty například i skutečnost, že imigrantům jejich nerovné a nevyhodné postavení neumožňuje se plně zapojit například do ekonomického života nebo je celkově nemotivuje v ČR zůstat, což chápou jako pro ČR zcela ekonomicky nevyhodné. Imigranty většinou popisují jako kvalifikované a inspirativní osoby, na kterých může přijímací země jen vydělat – ovšem pokud je jim otevřená, což ta česká z jejich hlediska není. Někteří respondenti hovořili s nepřehlédnutelným uspokojením o situacích, kdy Česká republika vlastním přičiněním o něco přichází (například o peníze z daní, protože příliš nepodporuje legální zaměstnávání).

Individuální překonávání nerovnosti

V předchozím oddílu jsme představily strategie, které respondenti do značné míry pomáhají se subjektivně vyrovnat s nerovností, nespravedlností či různými druhy asymetrie, které zakoušejí. Většinou jde o různé typy vysvětlení, hodnocení a zařazování sebe sama v morálních kategoriích. V tomto oddílu se zaměříme na strategie, které cizincům umožňují nerovnost jednorázově odmítnout či ji obejít. Společným znakem těchto strategií je, že jde o jednotlivé akty, jednorázové činy, které řeší jednu konkrétní situaci, ale nerovnosti jako takové se to nedotkne.

Mnoho strategií či reakcí, o kterých respondenti hovořili, jsme interpretovaly jako osobní distancování se od stereotypu. Imigranti v takových situacích pracují buď se svou zkušeností

jeho jméno napsané na kartičce, slovy: „Usama, nebojte se to říct!“ Zasmál se a všichni ostatní se také zasmáli. Tím byla nepříjemná situace překonána, nicméně se tím vlastně zdůraznilo, že již toto jméno může způsobovat problémy plynoucí z negativního stereotypu muslimů.

ností, nebo s předpokládaným obrazem o sobě, tedy s osobní recepcí stereotypu vztahujícího se k jejich sociální kategorii a s předpokladem předsudčného jednání. Mají vizi předsudku, a proto jednají tak, aby nebyli stereotypně přičtení ke kategorii, která je nějak diskriminována, znerovnoprávněna či penalizována. Zatímco jsme v předchozím oddílu popisovali různé podoby akceptace nerovnosti, v následující pasáži popíšeme aktivní strategie, jimiž se respondenti snaží své znevýhodnění překonat.

Za typické a jednoduché příklady takové strategie lze považovat snahu imigrantů, aby nebylo poznat, že je člověk cizinec, případně aby se to ukázalo co nejpozději. Smyslem takové strategie je ukázat své individuální kvality a předejít předsudkům. Respondenti mluvili o tom, že když poznali, že telefonický kontakt vede k rychlé identifikaci toho, že je člověk cizinec, a má to negativní následky, prostě přestali telefonovat. Při hledání bytu nebo zaměstnání nejprve věci domlouvali e-mailem a pak teprve osobně. Imigranti, kteří mají dobrou zkušenost s tím, že přesvědčí svou dobrou znalostí češtiny a příjemným vystupováním, naopak spoléhají na osobní kontakt a kolikrát „zapomenou“ poslat životopis, v němž by museli uvést své státní občanství. Snaží se získat uznání osobně, tj. bez návaznosti na svou (negativně vnímanou) sociální skupinu, což často vede k tomu, že v další komunikaci už není jejich cizinecví tak významné, aby mělo negativní důsledky. Uznání si však musejí vysloužit tím, že se alespoň dočasně zřeknou své sociální identity, nebo podtrhnou ty její aspekty, které jsou podle jejich zkušenosti uznávány. Teprve později „obrázek doplní“.

Jiným relativně spolehlivým způsobem, jak překonat nevýhodnou nebo nerovnou situaci, a přitom nezažít ponižování nebo konfrontaci, je nechat se v problémové situaci zastoupit

nějakým Čechem. Někteří imigranti požádají například Čecha, aby za ně někam zatelefonoval nebo za ně něco vyřídil. Podle jejich zkušeností někde stačí pouze samorná česká příslušnost a problémy ani nevzniknou. Například ručí-li na některých služebnách cizinecké policie finanční jistinou Čech, stačí mu pouze ukázat, že má platební kartu, a nemusí dokládat vyšší finančních prostředků. Pro některé imigranty je už sám fakt, že je někdo Čech, zárukou, že „tomu rozumí“.

Marta: „... což na rozdíl dělala mně ta pani a dělala sama a kontrolovala to vona, protože v tom vyzná sa, a je to Česká, takže vona sa v tom vyzná, samozřejmě, že vona to chtěla zkontrolovat, dělala to a měla to pod kontrolou a všechno udělala legálně, takže pro mě nebylo už problém dojít k sobě vyzvednut nějaký doklad a vodnyší ho na policiji. Protože von už byl všude nahlášen správně, takže s tím jsem nezažila takové komplikace.“

Respondentka díky pomoci české známé dosáhla něčeho velmi významného, co velmi zlepšuje její umístování sebe sama vůči cizinecké policii: nemusí se bát tam jít a vyřizovat doklady. Zároveň uvádí, že tohoto narovnění dosáhla jen díky pomoci české paní – je přesvědčena, že by si nemohla být tak jista, že má všechno v pořádku, kdyby si všechno zjišťovala a zařizovala sama. Kdyby tedy neměla tuto oporu, zůstala by nadále ve svém poniženém postavení a byla by jedním z těch ustrašených cizinců v čekárně na policii.⁴¹

41 **Uran:** „No a ty lidi, ty cizinci nejsou všichni (...) schopni mluvit, jako protestovat. Já jsem to všimla, že když tam na té policii, oni se jako o něco lík strupei v dole, jako, jako...“

Tazatelka: „Jako, že jsou poniženy?“

Uran: „No, jako takhle něco prosí, jako je takovej... Já takhle koukám, jako takový lidi jsou a některý nejsou.“

Další možností, jak něco úspěšně zařídit a přitom se nevstavovat riziku nerovnosti, je zvolit placeného zprostředkovatele. Někteří migranti využívají legálních agentur, které působí na trhu, jiní jdou neformální cestou a někomu zaplatí, aby za ně například vystál frontu na policii.

Oblast placeného zprostředkování je podle respondentů prostorem pro korupci a podvodné jednání. Jednak jde o různá potvrzení, která některé agentury vydávají za nemalý poplatek, jež sice stačí pro prodloužení pobytu, ale jinak nemají žádnou další platnost (například potvrzení, že je člověk zdravotně pojištěn u nějaké komerční pojišťovny). Další možností jsou úplatky.

Milena: „Nebo vím tak určitě, že třeba tady zůstali hodně ty ruský vojáci (...) a že uměli trošičku řeč nebo já nevím, tak prostě udělali tady takový dohazovače a třeba čekali v Praze na nádraží (...) A vím, vím to stoprocentně, že voni třeba pak chodili na tu cizineckou, a nosili jim tam úplatky. To ja vím stoprocentně. No takže když jsme tam přišli, abysme mohli čekat já nevím tři hodiny, a tam chodili a přišli z druhý strany ty zaměstnanci a třeba tak pojdte dál a pojdte dál, tak tam s téma tašnickama šli, no a my tam pořád čekali a čekali.“

Pohled na zprostředkování z druhé strany nabízí vypravěč Alex.

Alex: „Vždycky беру так, же [je zkusím získat], vždycky беру флашку nějakýho добрыйго вина z Tunisu, tak to jim hodně potěší a už jí mám v kapse. (...) Když jdu vyzvednout výpis z obchodního rejstříku, tam jsou fronty i já zavolám a hned mi to připraví. Vyzvednu a jdu pryč. Lidí jsou nasraní, když to řeknu takhle. Já přijdu poslechní a hned jsem první, ale každej si to musí umět zařídit.“

Pro pana Alexe nejsou „pozornosti“ pro účetníky jen jednořázkovou pomocí v nevhodné situaci. Demonstruje jimi svou schopnost rychle se zorientovat v novém prostředí, získat přehled o podmínkách, které panují na českých úřadech, a naučit se v novém prostředí úspěšně pohybovat. Je si vědom toho, že jedná na úkor jiných migrantů, ale právě srovnání s nimi mu umožňuje ukázat vlastní schopnosti.

Mnoho migrantů nevidí jinou možnost, jak vyhovět všem podmínkám, které jsou zde na ně kladeny, než aby občas použili více či méně drobné lsi nebo obešli přísná pravidla. Již jsme citovaly paní Martu, která velmi odvázně utíkala od zaměstnavatele, aniž by mu o tom řekla, protože měla obavu, že by jí nechal zrušit povolení k pobytu. Velmi negativně prožívá hlavně skutečnost, že se musela vymlouvat a jednat nečestně. Přestože byla ke lži donucena, znamená to pro ni ohrožení vlastní sebeúcty.

Jako relativně legitimní lsi nebo obejití pravidel prezentují respondenti obcházení ustanovení zákonů, která jsou obtížně splnitelná nebo z jejich hlediska nelegitimní. Šidit španýl systém zkrátka není takový problém.

Anna: „Každej rok se musí prodlužovat to studijní vízum a často byly problémy s tím, že koleji se dává třeba na školní rok, na léto se nedává a vízum musíte mít úplnej rok. Takže jsme různé vymějšleli takový věci jako, třeba se psalo, i já jsem napsala: potvrzuji, že bude v případě nouze poskytnuto ubytování na lenní měsíce, a oni mi tam dávali razítko. Prostě člověk musel vymyslet cokoli, aby vlastně vyhověl všem zákonům, který prosí, nedají se ani splnit ty jejich požadavky.“

Povolení k pobytu za účelem studia platí podle respondentky, pouze pokud má student zajištěno bydlení. Kdyby tedy nezískal od koleje razítko stvrzující, že tam může bydlet i přes

prázdniny, mohlo by se mu stát, že mu pobyt nebude prodloužen a on bude nucen na prázdniny vycestovat – což je pro studenty ze vzdálených zemí i zásadní finanční problém. Na obcházení pravidla daného zákonem se tedy podílejí nejen cizinci, ale také instruce, jako je správa kolejí a nakonec i policie, protože takové potvrzení je zjevně na hranici legality.

Skrupule nemá ani paní Ljuba, která jinak na mnoha místech zdůrazňovala legalitu svého pobytu, když uvažuje o tom, že by si chtěla s manželem koupit byt. Protože nemohou prokázat dostatečné příjmy, a tak si zatím nemohou vzít hypotéku, zvažují, že si ji vezmou přes známého.

Ljuba: „A je to taky špatně, že nedají, ... když cizinci nedostávají hypotéku. (...) Ten život stal jenom o práchách, proto když dostaneš se do takovo člověka, tak ten člověk jako, ja nevím proč, nevím proč tak, že přes někoho známého ja můžu vzít hypotéku. (...) banka, řeknu sem cizinka, podívejte za posledních pět let my dáňový priznání, finanční kontrolujut a todle, todle, protože finančník ja mála náku dobu každý rok mala kontrolu (...) Ale už o tom přemýšlím, že budeme brát hypotéku. Protože bydlit musíme.“

Paní Ljuba se cítí zahrnána do situace, kdy bude podvádět banku (vezme si hypotéku na někoho jiného) a zároveň na sebe vezme komplikace plynoucí z odlišných jmen na hypotéční a kupní smlouvě. Finanční stránka jejího pobytu v Česku, ceny nájemního bydlení a zároveň legální nedostupnost vlastního bydlení, dokud nemá člověk trvalý pobyt, ji přesvědčují, že si vlastně musí byt koupit za každou cenu: začne platit a shromažďovat peníze, a všechny kontroly a potíže budou mít najednou alespoň trochu smysl.

Stejně jako předchozí vypravěčky, i paní Ljuba vlastně říká, že k obejití nějakých pravidel se cítí donucena. Obcház-

zení pravidel nebo hledání individuálních cest, které respondentů prezentovali jako cesty k dosažení cílů v podmínkách, které jim nejsou spravedlivě nastaveny, nepovažuje většina respondentů za optimální, a jak se ukazuje, nejsou ani cestami, jak nevhodné podmínky principiálně změnit. Někteří imigranti je dokážou využít k vlastnímu prospěchu (jako například pan Alex), jiní volí drobné tilky nebo obcházení jen neradi, a i když dosáhnou toho, co potřebovali, nejsou vlastně spokojeni, protože si uvědomují, že jejich pozice se nijak nezlepšila.

Další možností, jak se pokusit nebýt nahlížen skrze negativní stereotyp, je explicitní zařazení sebe sama do jiné, lepší kategorie, a to zpravidla vymezením se vůči negativním vlastnostem některých členů vlastní skupiny. Mluví se pak pratení jako zcela odlišný od své, negativně vymezené skupiny. Mnohokrát jsme například zaznamenali, že cizinci se distancovali od nekvalifikovaných a nelegálních dělníků, kteří zde podle některých z nich podpořili například negativní stereotyp Ukrajince jako špinavého, někdy opilého nebo násilnického dělníka.

Anna: „Pokud oni tady nemají rodiny, oni tady nemají co dělat, takže pijou a prositě dělaj bordel. Samozřejmě i já se za to stydím pak, že je mi to nepřijemný, no. Nebo třeba ty uklízečky, jak tady všude vidíte. Tak taky to samozřejmě není vždycky dvakrát příjemný. Protože oni se pak chovaj, jako kdyby jim ten podnik patřil. (...) Si říkám a sakra a proč zrovna se mají takhle chovat? Takže je to, ja se občas za to, ne, že bych se styděla, nestydím se, ale je to nepřijemný prostě. (...) Tak se pak nevidím Čechnům, že zrovna nemají je rádi, no. Protože se, se tak chovali.“

Paní Anna naznačuje, že negativní pohled Čechů na Ukrajince chápe a rozumí tedy tomu, proč zpočátku sama nebyla při-

jímána s důvěrou. Podrobně popisuje špatné vlastnosti, vůči kterým se vymezuje: za ty se stydí a tím se od nich distancuje. Nevymezuje se vůči všem svým krajanům, své kultuře či zemi původu jako celku, ale pouze proti konkrétním negativním prvkům. Proto se stydí i nestydí za to, že je Ukrajinka. Nemůže všechny Ukrajince ukázat ve špatném světle, a tak musí před výzkumníkem dobře formulovat, co je na ukrajinských imigrantech špatného a od čeho přesně se distancuje. Vytváří tak prostor pro uznání pro sebe i pro všechny stejně „dobré“ Ukrajince, jako je ona sama. Zároveň ovšem stereotyp Ukrajince jako dělníka a uklízečky tak trochu udřuje: sebe odděluje, je vlastně výjimkou z pravidla dobře známé a „prokonkurení“ masy.

Podobně vystihovali někteří respondenti obsah stereotypu týkající se příchodích z muslimského světa. Osobně se ukazovali jako lidé, kteří se nechovají jako ortodoxní muslimové a naopak se distancují od násilí, terorismu a dalších mediálně udržovaných stereotypů. Zároveň však dávali nejovo zklamání, že i když se snaží žít „jako Češi“, nejsou společností přijati.

MECHANISMY REPRODUKCE NEROVNOSTI VE STRATEGIÍCH JEDNÁNÍ IMIGRANTŮ

Nerovnosti a imigranti – jako by tyto dva pojmy byly neoddělitelné a neodmyslitelně spojeny. Migrantům nebo etnickým menšinám – původním imigrantům – bývá v přijímajících společnostech připisován nižší status nebo negativní vlastnosti (např. Castles, Miller [1998]), často prožívají sestupnou profesní mobilitu a musejí se adaptovat na svůj nižší status. Závěry našeho výzkumu osvětlují některé z mechanismů, které

podle výpovědí našich respondentů pomáhají nižší status udržet a vysvětlit jeho přijetí ze strany znevýhodněných. Pokusily jsme se najít nerovnosti, které vnímají a o kterých vypovídají sami migranti. Ve vyprávěních a popisech nerovných situací jsme se pak snažily identifikovat obecné principy reprodukce nerovnosti a porozumět jim. Významným tématem, k němuž nás výzkum přivedl a jež považujeme v souvislosti s problemem nerovnosti za podstatné, jsou praktiky zvládnání nerovnosti ze strany znevýhodněných. Závěr, k němuž jsme dospěly, je poněkud paradoxní: mnoho z těchto praktik a strategií přispívá k reprodukci nerovnosti. Jednání, jehož cílem je nerovnost překonat, často nerovnost v zásadě reprodukuje.

Čím konkrétně tyto strategie podle našeho názoru mohou přispívat k reprodukci nerovného postavení imigrantů u nás? První kategorie strategií vychází z přijetí nerovnosti imigrantů jako něčeho přirozeného, s čím je třeba se smířit. Už toto smíření se, přijetí pozice člověka, který je v podřízeném postavení, nadále reprodukuje nevyhodné a asymetrické postavení, protože se je nesnaží změnit. Spadá sem především hodnocení vlastního postavení a budování obrazu o sobě jako o relativně úspěšném člověku, který má život ve vlastních rukou a který dokáže nevyhodné podmínky vydržet. Ukázaly jsme, jak respondenty a respondenti odůvodňují akceptaci nerovného postavení i skutečnost, že (a jak) si na své nerovné postavení zvykli. Některé vyprávěčky dokonce svou nevyhodnou situaci popíraly, jako by tak nevyhodná nebyla, nebo ukazovaly smysl, který lze nevyhodné situaci dát, aby byla její nevyhodnost vůbec únosná (obět pro rodinu, pro další generace). Toto přijetí nevyhodné situace a ukazování sebe sama jako úspěšného člověka navzdory nepříznivým podmínkám podle nás pomáhá reprodukovat představa cizince jako legitimně ome-

zeného člověka, který, pokud chce žít v cizím prostředí, musí nevyhodně nastavení podmínek akceptovat. Tato strategie působování se podřízenému postavení, kterou identifikovali také např. Schwabbe a kolektiv [2000], reprodukuje jak defenzivní představy znevýhodněných o sobě samých, tak i existující stereotypy majorit.

Další strategií této kategorie je vysoké morální hodnocení sebe sama, prezentace svého čistého štítu nebo znečtení útočníků a lidí, kteří imigranty ponižují. Na morální úrovni se zde setkáváme s principem vymezování hranic, a to mezi dobrými a špatnými. Respondenti ukazují sebe jako ty dobré, kteří jsou korektní, dodržují pravidla a nesníží se k neslušnému chování vůči druhým lidem. V tomto vymezování je důležitá emocionální rovina, na které lze dosáhnout pocitu spokojenosti s vlastními správnými postoji a jednáním, bez ohledu na to, že tato strategie často nevede k lepšímu přijetí nebo ke zlepšení socio-ekonomické úrovně imigranta. Právě jisté uspokojení z vlastních postojů pak může vést k tomu, že se znevýhodnění nesnaží své postavení změnit. Úplnou rezignací na nápravu nevyhodně asymetrie je pak preventivní nejednání, tedy vyhýbání se potenciálním konfliktům, nevyžádávání veřejného uznání odlišnosti a rezignace na vlastní obhajobu. Pro určitou skupinu imigrantů je dokonce funkční strategií přijetí závislosti na konkrétní osobě, která často hraničí s vazalstvím. Obojí, preventivní nejednání a nedožadování se uznání svých odlišností i přijetí zcela závislé pozice, může vytvářet a pomáhat udržovat sociální vyloučení imigrantů či přesvědčení o jejich méněcennosti.

Druhá kategorie strategií představuje individuální překonávání nerovnosti či nevyhodněného postavení. Někteří respondenti hovořili o tom, že imigranti musejí obcházet nespokojeně

pravidla či nalézat způsob, jak si z nich vyjednat výjimku. Individuální vyjednávání zlepšení a obcházení přísných pravidel jsou sice cesty, které mohou být účinné v individuálních konkrétních situacích, ale nevedou k principiální nápravě: kategoriální nerovnost neoslabují, neboť se ani nesnaží mít na ni vliv (například na systémové změny v nastavení systému administrace pobytu migrantů). K narovnání nerovnosti nedochází také proto, že znevýhodnění lidé se učí při řešení svých každenních problémů se svým nižším statutem počítat, a tím ho utvrzují. Za individuální překonání nerovnosti považujeme i vydělování sebe sama z negativního stereotypu svazného s určitou skupinou migrantů. Někteří respondenti se distancují od negativních rysů vlastní skupiny, nebo dokonce manifestují odmítnutí vlastní kultury a snahu žít jako Češi. Tímto přístupem migranti vyhovují tlaku majority – a svým způsobem ho tím podporují –, aby cizinci byli pokud možno standardní a dostatečně veřejně čitelní, a ne něčím jiní či zvláštní. Takové jednání je příkladem dvou procesů reprodukce nerovnosti, a to definování jinakosti a formulování a udržování hranic. Hranice zde nevede mezi majoritou a imigranty, ale odlišuje imigranty s předpokládáně přijatelnými vlastnostmi od těch, jejichž vlastnosti přijatelné nejsou. Odlišování majority a imigrantů tedy zůstává v interpretační aktivitě respondentů zachováno, ale hranice je posouvána a znevýhodnění se snaží dosáhnout toho, že oni osobně (a potenciálně i jim podobní) budou zahrnuti do „normálního“ či přijatelného MY.

Strategie, které jsme v textu ukázaly, pochopitelně nejsou jedinými strategiemi, které respondenti používají, aby se vyrovnali s nevyhodnou situací. Zaměřily jsme se na ty z nich, které se ve výpovědích nejčastěji opakovaly a zároveň smysluplně vypovídaly o mechanismech reprodukce sociálních ne-

rovnosti. Identifikovaly jsme i jednání a účinné strategie, které vedly k normálnímu začlenění imigrantů do naší společnosti. V takových případech se po čase vzájemná očekávání ze strany majoritní populace a imigranta sládlila, a význam hranic a odlišnosti ustoupil do pozadí. Takové strategie však podle našich poznatků nejsou dostupné všem imigrantům, neboť mnozí zakusili komplexnost, situácnost i sílu procesu dehnování a udržování hranic, kdy nenašli způsob, jak zbořit hranice nebo učinit svou odlišnost méně významnou. A tak svou vyloučenost z „normální“ společnosti jako princip přijali a sami podle něj bez výjimky postupují a jednají.

Strategie, které jsme popsaly, nevedou ke zmírnění nerovnosti. To nás přivádí k obecnější otázce po takové podobě oboustranně přijatelné integrace skupin imigrantů, jejichž životní styl se odlišuje od majoritního, kdy nedochází k exkluzi imigrantů nebo jejich sebezavírání do segregovaných komunit. Naše analýza naznačuje, že mnozí imigranti považují vyrovnávání se s nerovností a s menším uznáním za součást své integrace do naší společnosti. Mnoho imigrantů, kteří se chtějí v ČR integrovat, musí své více či méně časté nevhodné postavení v mnoha situacích vzít jako fakt a pracovat s ním tak, aby se svým postavením byli nakonec spokojeni. To je ale pro mnoho imigrantů, s nimiž jsme hovořily, obtížné a velmi náročné, zejména z hlediska zachování sebeúcty. Z hlediska úspěšného začlenění imigrantů jsou uvedené strategie tím, že přispívají k reprodukci nerovnosti, nevhodné a kontraproduktivní. Je klasickým poznatkem, že budování a udržování hranic mezi rasami, etniky či kulturami může vést k systematické marginalizaci nebo exkluzi imigrantů. Etnicita postupně nabude sociálního a politického významu [Castles, Miller 1998: 29] a tím může společnost reálně rozdělovat. Popsané strategie mohou

tento trend podporovat. Udržují představu o imigrantech jako o lidech, kteří jsou zcela legitimně omezováni v právech a životních šancích a kteří se musejí se svým postavením ve společnosti smířit a naučit se žít v prostoru, který jim byl vymezen (například v určitém segmentu pracovního trhu). Taková představa o legitimě nerovnoprávného postavení imigrantů může být zdrojem budoucích sociálních problémů, nebo dokonce konfliktů. Upevňuje nerovnost a je zdrojem nespravedlnosti, která ve světle debat o multikulturních společnostech a potřebě uznání odlišností přestává být postupně přijatelná.